

KUZEY KAFKASYA: AZERBAJCAN İÇİN RİSKLER VE FIRSATLAR

Nazim CAFEROV*

Araz ASLANLI**

ÖZET

Kuzey Kafkasya Rusya'nın güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak, doğusunda ise Hazar denizi ile sınır bölgesidir. Burası ister tarihsel, isterse mevcut koşullarda hem kendi başına, hem de özellikle Rusya-Azerbaycan ilişkileri bağlamında Azerbaycan için ciddi önem arz etmiştir. Nitekim şartlar Kuzey Kafkasya'nın uzun süre daha Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli etkenlerden biri olacağını ortaya koymaktadır. Kuzey Kafkasya faktörü ikili ilişkilerde çeşitli jeopolitik, güvenlik ve jeoekonomik etkiler yaratmaktadır. Bu makalede bahsi geçen etkiler risk ve fırsatlar bağlamında değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Kuzey Kafkasya, Rusya, Azerbaycan, jeopolitik, jeoekonomik, güvenlik

ABSTRACT

North Caucasus is a border region of Russia with Azerbaijan and Georgia in the south, with the Black Sea and Azov in the west, with the Caspian Sea in the east. North Caucasus is of high importance for Azerbaijan in terms of Russia-Azerbaijan relations from both historical and current developments point of view. Indeed, the factors reveal that the North Caucasus region will long be an important factor in Russia-Azerbaijan relations. The North Caucasus factor is creating various geopolitical, security and geo-economic effects in bilateral relations. In this article, we will evaluate those effects in terms of risks and opportunities.

Keywords: North Caucasus, Russia, Azerbaijan, geopolitics, geoeconomic, security

* Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde öğretim üyesi ve Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (QAFSAM) Başkan Yardımcısı, cafersoy@yahoo.com

** Dr., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde öğretim üyesi ve Kafkasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (QAFSAM) Başkanı, aslanly@yahoo.com

Kuzey Kafkasya Rusya'nın güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak, doğusunda ise Hazar denizi ile sınır bölgesidir. Rusya topraklarının yaklaşık %1'ni ve ülke nüfusunun da yaklaşık % 6,6'ni oluşturan bu federal bölge kendi iç dinamikleri bağlamında dört temel özelliği ile dikkati çekmektedir. Bu bağlamda etnik ve dini farklılıkların kendisini en yoğun şekilde göstermesi, ülkenin en zor sosyo-ekonomik şartlarına sahip olması, yolsuzluk ve otoriterizmin en yoğun uygulanması ve nihayet güvenlik sorununun en yoğun şekilde yaşanması bölgenin stratejik konumunu ciddi biçimde etkilemektedir.

Nitekim bu boyutların Rusya'nın bu bölgeye ilişkin siyasi, idari, ekonomik, askeri, sosyal ve dış politikalarında görüldüğü biliniyor ve bu konular üzerine çok sayıda bilimsel edebiyatın mevcudluğu dikkat çekiyor. Her ne kadar 2010 yılı sonrasında bu konu geri planda kalsa da, özellikle birinci ve ikinci Rus-Çeçen savaşları sırası ve hemen sonrasında Kuzey Kafkasya'ya hem Rus, hem de Batı, hem de Türk bilim dünyasında özel bir ilginin olduğu gözlemleniyordu.

Fakat Kuzey Kafkasya'daki durumun Rusya'nın dış politikasına, özellikle de güneyindeki komşuları Güney Kafkasya ülkelerine etkilerinin hem bahsedilen dönemde hem de, sonrasında yeterince araştırılmadığı kanatindeyiz. Oysa Rusya'nın hem tarihsel politikaları, hem de günümüzdeki bölge politikaları düşünüldüğünde bu konunun Güney Kafkasya ile ilişkileri bağlamındaki etkileri gözardı edilemez. Bu bağlamda Rusya ile Azerbaycan arasında ilişkiler özel bir önem arz etmektedir. Okumakta olduğunuz bu makale Kuzey Kafkasya'daki mevcut durumun Azerbaycan için oluşturabileceği riskleri ve fırsatları değerlendirme amacını taşımaktadır. Bu çerçevede öncelikle Kuzey Kafkasya'nın karakteristik özellikleri ele alınacak, ardından ise Azerbaycan açısından yarattığı risk ve fırsatlar jeopolitik, güvenlik ve jeoekonomik boyutları ile değerlendirilecektir.

1. Kuzey Kafkasya'nın Jeopolitiği

Kuzey Kafkasya Rusya'nın güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak, doğusunda ise Hazar denizi ile sınır bölgesidir. Bölgenin geleneksel coğrafyası Rusya Federasyonu'nun Adıgey, Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya-Alanya ve Çeçenistan cumhuriyetleri ile Rostov, Krasnodar ve Stavropol bölgelerinden oluşmaktadır. İdari açıdan bu coğrafya 19 Ocak 2010 yılına kadar Güney Federal Bölgesi adı ile Rusya'nın 7. federe subjesiydi. Fakat o tarihte Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev'in kararıyla Güney Federal Bölgesi ikiye bölünerek Dağıstan, İnguşetya, Gabardin-Balkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya-Alanya ve Çeçenistan cumhuriyetleri ile Stavropol bölgesinden oluşan ve federal merkezi Pyatigorsk olan "Kuzey Kafkasya" adlı yeni ve sayıca 8. federal bölge oluşturulmuştur (http://ria.ru/trend/North_Caucasus_federal_district_19012010/-01.03.2016). Yeni idari bölünme sonucunda gelenek-

sel olarak Kuzey Kafkasya'nın parçası sayılan Adıgey Cumhuriyeti'ne ise yeni federal bölge içinde yer verilmemiştir. 170 400 km² yüzölçümü ile Rusya Federasyonu topraklarının yaklaşık yüzde 1'ini oluşturan yeni federal bölgede toplam 9 659 000 kişi oturmaktadır (Oksenoyt, 2015: 277).

Jeopolitik açıdan Rusya'nın güneye yayılmasını temel yolunu oluşturan bu bölge dört temel özelliği ile dikkati çekmektedir. Öncelikle, Kuzey Kafkasya Rusya'da etnik ve din çeşitliliğinin kendini en yoğun şekilde gösterdiği federal bölgedir. Bölge nüfusunun büyük bir kısmını Slavlar oluşturmaktadır. Büyük çoğunluğu Ruslardan oluşan bu nüfus bölgeye 17. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamış ve bu süreç 19. ve 20. yüzyıllardaki yeni göç dalgaları ile devam etmiştir. Ancak buna rağmen Kuzey Kafkasya halen etnik bakımdan Rusların mutlaka çokluğu teşkil etmediği (2 743 000-29,9%) tek bölgedir (<http://www.vestikavkaza.ru/analytics/obshchestvo/26725.html>-01.03.2016). Son dönemlerde zor sosyo-ekonomik koşullar ve güvenlik sorunları Rusların bölgeden göçünü zorunlu kılmıştır. Ancak yeni idari sistemde Rusların çoğunluğu oluşturduğu Stavropol bölgesinin başkenti Pyatgorski'nin yeni oluşturulan Kuzey Kafkasya'nın idari merkezi olarak belirlenmesi Kremlin bölgede etnik Rus etkisini koruma girişimi olarak nitelendirilebilir. Bölge nüfusunun ikinci büyük bölümünü Karaçay, Balkar, Kumuk, Tatar, Türk, Nogay ve Azerbaycanlılar gibi Türk halklarının temsilcileri oluşturmaktadır. Etnik açıdan bölge nüfusunun üçüncü önemli bölümünü ise Çeçen, İnguş, Kabardey, Adıgey, Çerkez ve Abazaların da içinde bulunduğu yerel Kafkasya halkları grubu teşkil etmektedir. Dini açıdan bölgenin ağırlık taşıyan dinleri Ortodoks Hıristiyanlığı ve Sünni İslam'dır. Bölgede özellikle Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya'da nüfus arasında Sünni İslam'ın Hanefi mezhebinin Nakşibendi ve Kadiri mezhepleri önemli etkiye sahiptirler. Kuzey Kafkasya'nın ikinci özelliği, Rusya'nın en zor sosyo-ekonomik şartlarına sahip bölgesi olmasıdır. Kuzey Kafkasya Rusya'nın en fakir, yatırımın en az yapıldığı, işsizliğin ülke ortalamasından 2,5 defa yüksek olduğu bölgesidir (http://www.ng.ru/regions/2010-12-30/7_kavkaz.html-01.03.2016). Rusya merkezi bütçesinden her yıl bölgedeki subjelere toplam 4,5-6 milyar dolar tutarında para aktarılmaktadır (Nemtsov vd., 2010: 18). Bölgedeki subjelerden İnguşetya'nın bütçesinin yaklaşık %89'u, Çeçenistan'ın %80'i, Dağıstan'ın %75'i, Karaçay-Çerkez'in %60'ı, Gabardin-Balkar'ın %58'i ve Kuzey Osetya-Alanya'nın %56'ı merkezi bütçe tarafından finanse edilmektedir (Nemtsov vd., 2010: 34).

Üçüncü olarak, Kuzey Kafkasya Rusya'da devlet memurları arasında yolsuzluğun en yaygın olduğu yerlerden biri ve otoriter yönetim anlayışının en sert şekilde uygulandığı bölgedir. Öncelikle, bölgede yerel iktidar dengesi Rusya merkezi yönetiminin kendisine sadık bulduğu eski Sovyet nomeklatürü ve geleneksel yerel güç odakları üzerinden oluşturduğu yapılanma üzerinden kuruluyor (Hanaliev 2013: 180-184; Markedonov, 2013). Keza bölgedeki politik kültür de geleneksel mahalli nosyonlar, hem Rus ve

Sovyet döneminden kalma otoriter miras, hem de Rusya'nın mevcut siyasi sistemi nedeniyle otoriter yapıya uygun zemin sağlamaktadır. Zaten bölgedeki subjelerde yapılan seçimler de hem süreç, hem de sonuçlara bakımından bu noktada önemli bir gösterge sayılabilir. Keza basın özgürlüğü ve insan hakları konusunda bölgede durumun ciddi problemlerin olduğu biliniyor (http://www.srji.org/upload/medialibrary/ca3/report-for-cedaw-rji-can_october-2015-final-rus.pdf 06.03.2016.) İkinci olarak, merkezi yönetimin bölgedeki sosyo-ekonomik durumun düzeltilmesi için ayırdığı bütçenin harcanmasında da ciddi yolsuzluklar ve suiistimaller yapıldığı yönünde raporlar var (<http://echo.msk.ru/files/701476.pdf> 06.03.2016).

Dördüncüsü, Kuzey Kafkasya güvenlik sorununun en yoğun şekilde mevcut olduğu, merkezi ve yerel idari ile güvenlik güçlerine karşı fiili savaşın yaşandığı en kaynar noktadır. Bölgeden verilen haberlerin büyük bir kısmını terör eylemleri, suikastlar, insan kaçakçılığı ve Rusya güvenlik birimlerinin bu olaylara karşı mücadele önlemlerine ilişkin bilgiler teşkil etmektedir. Genellikle, Stavropol bölgesi hariç, bölgedeki subjelerde toplumda sosyal veya etnik temele dayanan ciddi gerilim mevcuttur. Sosyal-ekonomik açıdan az gelişmiş, çok etnikli ve çok dinli yapıya sahip bu bölgeyi BDT mekânının en istikrarsız bölgelerinde biri saymak mümkündür. Bu durumun ortaya çıkmasında SSCB'nin dağılması ve Rusya Federasyonu'nun yeniden şekillenmesi fonunda bölgedeki özellikle etnik nitelikli subjelerin bağımsızlık elde etme veya statülerini yükseltme mücadelesine girişmesi önemli sebep gibi öne çıkmaktadır (Erol ve Amirbek, 2011: 316-318). Bu mücadelede bağımsızlık isteyen grupların İslam'ı esas ideolojik çerçeve gibi kullanmaları bölgede dini radikalizmin güçlenmesine neden olmuştur. Kendisini "Vahabilik" şeklinde gösteren dini radikalizmin, özellikle Çeçenistan ve Dağıstan'da ciddi etkiye sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Kuzey Kafkasya Rusya'nın geri kalanı ile Azerbaycan arasında tampon bölge olması bakımından strateji öneme sahiptir. Tarihsel bağlamda, Kuzey Kafkasya bölgesi Rusya'nın denetimine girene kadar esasen Azerbaycan'da kurulan Türk devletlerin siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel etkisi altında kaldığı söylenebilir (Tombuloğlu, 2003). Fakat Rusya'nın Kuzey Kafkasya'ya 16 yüzyıldan itibaren başlayan etkisi bölgedeki dengeleri köklü biçimde etkilemiştir (Dunlop, 1999: 6). Devam eden Rus egemenliği ile bölgedeki Türk etkisi ciddi biçimde zayıflasa da, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya zaman zaman Rus egemenliğine karşı ortak direniş göstermişlerdir (Nesibzade, 1996: 100; İbrahimli, 1996: 159).

1991 yılında SSCB'nin çöküşü Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının yanısıra, Kuzey Kafkasya'da bağımsızlık arayışlarını da gündeme getirmiştir (Erol ve İzzetgil 2015: 363). Rusya'nın özellikle, Çeçenistan'ın bağımsızlık çabalarının askeri yöntemlerle engellemesi Kuzey Kafkasya'yı yeni dönemde Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli sorun alanlarından birini dönüştürmüştür. Esasen ilişkileri bozucu karakteri ile öne çıkan Ku-

zey Kafkasya etkeninin merkezinde Çeçenistan olmuştur. Rusya'nın hem bu savaş, hem de kendi emperyal amaçları çerçevesinde özellikle Çeçenistan etkenini Azerbaycan'a karşı baskı aracı gibi kullanmıştır (Cafersoy, 2001: 307-314). Çeçenistan meselesinin giderek arka plana geçmesi ile konunun Rusya-Azerbaycan ilişkilerindeki yeri de göreceli olarak azalmıştır (Valiyev 2011: 6).

Ancak, bölgenin yukarıda belirttiğimiz jeopolitiği, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya yönelik geleneksel yaklaşımı ve de Azerbaycan'ın bölgesel dengelerdeki stratejik önemi gibi etkenler dikkate alındığında Kuzey Kafkasya'nın uzun süre daha Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde ihmal edilmemesi gereken hususlardan biri olacağını belirtiriz. Bu bağlamda Kuzey Kafkasya faktörü hem bölgesel dengelerin, hem de Rusya-Azerbaycan ikili ilişkilerinin seyrine uygun olarak çeşitli jeopolitik, güvenlik ve jeoekonomik etkiler yaratmaktadır.

2. Jeopolitik Risk ve Fırsatlar

Coğrafi konum itibarıyla, Azerbaycan kuzeyde Rusya ile 390,3 km sınıra sahiptir ve bu sınırın tamamı Kuzey Kafkasya'dan geçmektedir (http://www.azerbaijan.az/portal/General/Square/square_01_a.html-03.03.2016). Rusya tarafından bu sınır Dağıstan Cumhuriyeti'nden geçerken, Azerbaycan'ın sınır illeri ise Balaken, Zakatala, Gah, Şeki, Oğuz, Kabala, Kusar ve Haçmazdır. Mevcut jeopolitik durum hem Rusya, hem de Azerbaycan için Kuzey Kafkasya bağlamında farklı anlamlara ifade etmektedir. Rusya açısından bu bölgede durumun tam kontrol edilmesi ve güçlü konumda bulunmak Moskova'nın güneyindeki komşularına yönelik politikaları ve bu çerçevede de Azerbaycan'a yönelik etkinliğini önemli ölçüde artırması anlamına geliyor. Nitekim 16. yüzyıldan itibaren süreklilik arz eden genişleme politikası yürüten Rusya'nın bu faaliyetlerinde iki önemli husus dikkat çekiyor. Bunlardan birincisi "sıcak denizlere çıkış elde etmek" önceliğidir (Cafersoy, 2014: 28-30). Bu çerçevede Azerbaycan Rusya için Hazar Denizi'ne, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına ve hatta geniş anlamda İran körfezine çıkış yolunda mühim coğrafya gibi özel önem taşımıştır. Deli Petro'nun 18. yüzyılda başarısızlıkla sonuçlanan Hazar yolculuğu da Rusya'nın Azerbaycan'a bu yaklaşımının en önemli ilk örneklerinden sayılabilir. Genişleme stratejisindeki ikinci önemli husus "Hıristiyanlara/Ortodokslar lideri ve hamisi olma iddiası və anlamını taşıyan Üçüncü Röma teorisidir (Poe, 1997: 2). Bu teorinin və bu bağlamda "Hıristiyanları himaye etmek" stratejisinin Kafkasya'ya yansımaları ise 18 yüzyıldan itibaren Rusya'nın bölgede Hıristiyan Ermeni devleti kurmak girişimleri biçiminde olmuştur (Aslanlı, 2013: 40).

19. yüzyılda Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı işgal etmesi olumsuz etkilerini günümüz de de sürdüren bir süreci başlatmıştır. Öncelikle, Rusların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Azerbaycan Türklerinin Kafkas-

ya'daki siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri etkisi çok ciddi darbe almıştır. İkincisi, Rusya'nın bu işgali 1813 tarihli Gülistan ve 1828 tarihli Türkmençay anlaşmaları ile Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney olarak ikiye parçalanmasına sebep olmuştur (<http://www.mfa.gov.az/en/content/809>; Şükürov, 2006: 88). Üçüncüsü, hem bu anlaşmalar, hem de Edirne Antlaşması'yla sonuçlanan 1828-1829 tarihli Rus-Osmanlı savaşı Ermenilerin Kafkasya'ya kitlesel şekilde göçürülmesine sebep olmuş ve bölgede daha sonra kurulan Ermenistan'ın temelini oluşturmuştur (Yeşilot, 2008: 191-192; Verdieva, 2007: 158; Tanrıverdi, 2014: 939-945).

20. yüzyılda Rusya'daki rejimin değişmesi bile bu ülkenin Kuzey Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a bakışını değiştirmemiştir. Sovyet Rusya yönetimi öncelikle Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmiş, sonra petrol zengini başkent Bakü başta olma üzere Azerbaycan'ı işgal etmiştir. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya'da zayıfladığı dönemde Azerbaycan'a baskı olanaklarını ciddi darbe almış, güçlendiği dönemde ise Bakü üzerindeki etki olanakları da artmıştır (Qasanov, 2013:729-739; Hasanov, 2015: 215-259). Rusya'nın bölgedeki bu geleneksel siyasi kursu İran ve Ermenistan ile kurulan ittifaklar çerçevesinde halen de sürdürülmeye çalışılıyor.

Diğer taraftan, Kuzey Kafkasya Azerbaycan için yeni jeopolitik denge yaratma fırsatı da sağlamaktadır. 1991 yılından sonra coğrafi bakımdan Azerbaycan için dünyaya çıkışın üç temel yönü var: güneyden İran yolu, batıdan Gürcistan-Türkiye yolu ve kuzeyden Rusya yolu. Güney yolu Azerbaycan açısından önemli bir tarihi geleneği temsil etmesine rağmen, İran hem uluslararası sistem tarafından tecridi, hem de bu ülkedeki siyasi sistemin dini-otoriter karakteri sebebiyle ciddi sorunlar barındırmaktadır. Keza Tahran yönetimin Azerbaycan Türklerine ilişkin Karabağ ve Güney Azerbaycan bağlamında kendini açıkça ortaya koyan olumsuz yaklaşımı da Güney yolunun kullanımında mevcut koşullarda aşılması güç engeller içermektedir. Batı yolu ise, hâlihazırda Azerbaycan'ın dünyaya çıkışının temel stratejik yönünü oluşturmaktadır. Yalnız bir yandan Zengilan-Nahçıvan-İğdir hattının Ermenistan engeli ile kesilmesi ve bu bağlamda yaşanan coğrafi sınırlılık, diğer taraftan ise Rusya ve Ermenistan'ın tehdidi altındaki Gürcistan yolunun kırılabilirliği Batı yolunun tek başına alternatif olmasında ciddi riskler yaratmaktadır. Bu anlamda tarihi açıdan ciddi olumsuz mirasa sahip olan Kuzey yolu Batı hattının destekleyici konumu ile Azerbaycan için stratejik denge rolü oynayabilir. Mevcut şartlarda Kuzey yolunun açık tutulması bir yandan, Azerbaycan'ın sadece Batı yoluna "mahkûm edilmesine" olanak vermeyerek stratejik manevra olanaklarını artırırken, diğer yandan Kafkasya'ya dair Rusya stratejik tutumunun daha da sertleşerek Batı yolunu doğrudan tehdit etmesi sürecini bir anlamda yumuşatmak fırsatı yaratmaktadır. Ayrıca, Kuzey yolunun korunması Rusya ile Türkiye arasında gelişen ilişkiler sürecine dolaylı katkıda bulunarak, bölgede tarihte örneği olmayan

ve mahiyetçe yeni nitelik taşıyan Rusya-Azerbaycan-Türkiye üçlü işbirliğine geniş olanaklar sağlıyor. Her ne kadar Kasım 2015`deki uçak krizinin Rusya-Türkiye ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yaratsa da, bunu bütün Kafkasya`ya rekabet içerikli olumsuz yansımaları mümkün görülse bunun zor da olsa aşılacağı düşünebiliriz. Bu bağlamda Azerbaycan ve Türkiye ile özel tarihi, dini ve etnik bağları olan Kuzey Kafkasya Rusya'nın bölgedeki politikalarında işbirliği sürecine olumlu işlev yürütme imkânına sahiptir (Erol, 2013: 18-21, 24-30).

3. Güvenlik Riskleri ve Fırsatları

Genel anlamda, Azerbaycan güvenlik açısından ciddi risklerin mevcut olduğu bir bölgede yer almaktadır. Güvenlik bakımından Azerbaycan için en önemli tehdit Ermenistan ve onun işgalci politikasıdır. Bu tehlike ülkenin batısındaki 1007 km'lik Ermenistan sınırı boyunca devam etmektedir (<http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/caucasus/b071-armenia-and-azerbaijan-a-season-of-risks.pdf>- 09.03.2016). Güneydeki 765 km'lik İran sınırı da Tahran rejiminin niteliği, teröre desteği ve Ermenistan'la yoğun ilişkileri dikkate alındığında ciddi endişe kaynağı sayılabilir. İran'ın nükleer programını sürdürmesi yönündeki ısrarı, Batı'nın içinde askeri müdahalenin olabileceğini de ilan ettiği itirazları ve askeri müdahalenin ortaya çıkaracağı riskleri bu ülkeye ilişkin güvenlik endişesini en üst düzeye çıkarmıştır. Son dönemde Batı ile nükleer alanda bir uzlaşma sağlansa da, İran'ın özellikle bölgede zaman zaman dolaylı askeri güç kullanarak ortaya koyduğu mezhepsel motifli jeopolitik iddiaları Tahran'ın Bakı için halen ciddi güvenlik riski yaratabileceğini söyleyebiliriz (Alili, 2015: 7-8). Azerbaycan'ın kuzey-batısındaki 480 km'lik sınırda sahip olduğu Gürcistan'daki güvenlik riskinin ne kadar büyük olduğunu en son 2008 yılının Ağustos ayındaki 5 günlük Rusya-Gürcistan savaşı açıkça göstermiştir (Tsereteli, 2009: 19-20). Ayrıca Ermeni faktörünün Cavahetiya bölgesinde "ikinci Karabağ" oluşturmak yönündeki çabaları Gürcistan'ın güvenlik açısından ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır (Cornell, 2002: 196-208; Chitadze, 2015: 108-112).

Bu genel manzara içinde Azerbaycan Rusya'nın Kuzey Kafkasya üzerinden 390 km'lik sınıra da güvenlik bağlamında stratejik öneme sahiptir. Daha önce de belirtildiğimiz gibi Kuzey Kafkasya gerilla savaşının ve terör eylemlerinin etkin kaynağı ve Rusya'nın askeri açıdan en militarize bölgesidir. "Rusya'nın yumuşak karnı" olarak algılanan Kuzey Kafkasya'daki istikrarsız durum Azerbaycan açısından ciddi güvenlik riskleri yaratabilir (Merlin, 2011: 6; Cohen, 2012: 3). Öncelikle, bu bölgede faaliyet gösteren askeri çetelerin Azerbaycan'dan transit geçişi veya Rus ordusunun takibinden kaçarken gizlenecek ülke gibi kullanma girişimleri önemli güvenlik sorunu addedilebilir. (Valiyev, 2006). İkincisi, Rusya'nın bölgedeki durumu gerekçe göstererek Azerbaycan'la komşu Kuzey Kafkasya'da askeri faaliyet-

lerini yoğunlaştırması diğerk bir endişe nedenidir (Vatchagaev, 2015). Kuzey komşumuzun 19. ve 20. yüzyıllarda Azerbaycan'ın iki kez işgalini Kuzey Kafkasya vasıtasıyla hayata geçirmesi tarihi açıdan bu kaygının ne kadar gerçek olduğunun göstergesidir. 20 Ocak 1990'da Bakü'ye Sovyet ordusunun askeri müdahalesi, Hocalı soykırımında 366. Rus Alayı'nın oynadığı rol ve Rusya'nın 2008'in Ağustos'unda Gürcistan'a askeri müdahalesi, Ukrayna ve Suriye örnekleri de Rus askeri tehdidinin halen ne kadar güncel olduğunun önemli örneklerinden sayılabilir.

Öte yandan, Kuzey Kafkasya bölgesi Azerbaycan için güvenlik açısından belirli fırsatlar da yaratıyor. Öncelikle, Rusya'nın yukarıda belirtilen güvenlik sorunları nedeniyle bölgeyi tam kontrolde tutamaması Moskova'nın Azerbaycan üzerinde arzuladığı baskıyı kurmasına engel oluyor. Nitekim Azerbaycan'ın petrolle ilgili "Yüzyılın anlaşması" gibi stratejik adımı Rusya'nın bölgeye kontrolünü iyice zayıfladığı dönemde, yani 1994 yılında atabilmiş olması rastlantı sayılmamalıdır. Bu anlamda Kuzey Kafkasya'daki güvenlik sorunu Azerbaycan petrolünün Rusya'ya alternatif yoldan Batı pazarlarına naklini kolaylaştıran faktörlerden biri olmuştur. İkincisi, bölgenin güvenlik sorunu Rusya ve Azerbaycan arasındaki güvenlik işbirliği ihtiyacını arttırmaktadır. Bu da doğal olarak Azerbaycan'ın Rusya karşısında manevra olanaklarını artırmasına yardımcı oluyor. Üçüncüsü, Azerbaycan bölgedeki durumu örnek göstererek, Rusya karşısında Karabağ sorununun çözümünde ayrılıkçılık unsurunun olumsuz etken olduğunu belirtme ve toprak bütünlüğü faktörünün esas alınmasını ileri sürme fırsatı elde etmektedir.

4. Jeoekonomik Riskler ve Fırsatlar

Ekonomik faktör devletlerarası ilişkilerin ve uluslararası sistemdeki güç mücadelesinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Batı ve Doğu blokları arasındaki uluslararası rekabetin esas ekseninin ideoloji olması ekonomik faktörün önemini kısmen gölgelese de, iki blok arasındaki mücadelenin kaderini önemli ölçüde Doğu bloğunun lideri SSCB'nin ekonomik sorunları belirlemiştir (Boettke, 1993). Bu süreçte Doğu bloğunun, özellikle de SSCB'nin ekonomisine kıyasla daha güçlü ekonomiye sahip Batı bloğu ve ABD kazanan taraf olmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'daki ekonomik sıkıntılar bu ülkenin uluslararası sistemdeki "süper güç" rolünü kaybetmesinin temel nedenlerinden birini oluşturdu. Bu bakımdan 1991 yılından beri Rusya'da görev yapan devlet başkanları Boris Yeltsin, Vladimir Putin ve Dimitri Medvedev için ülkenin ekonomik gücünü yeniden inşası en önemli hedeflerdendi (Desai, 2005: 87-106). Geçen dönemde ülkede gerçekleştirilmeye çalışılan ekonomik reformlar da bu amaca ulaşmayı hedeflemiştir. Rusya yönetimlerinin "Breton Woods" sistemine entegre edebilmek için attığı adımlar, G-8 üyeliği, 1993 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü'ne üye

olmak için gösterdiği ısrar Rusya'nın güçlü ekonomiye sahip olma hedefinin dış stratejik boyutunu oluşturmuştur (Cooper, 2009: 12). Kremlin yönetiminin devletlerarası ekonomik ilişkilere artan ilgisi, silah ihracatının çeşitli ülkelerle işbirliğinin temel yönlerinden birine dönüşmesi (Fleurant, 2015: 2-3) ve en önemlisi "enerji süper gücü" olmak için gösterdiği özel girişimler (Hill 2004; Legvold 2008: 8-22) Rusya açısından ekonomik etkenin dış politikada öneminin kavranması açısından önemli örnekler sayılabilir.

Rusya'nın çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminde jeoekonominin öneminin artmasıyla paralellik arz eden bu tutumu Azerbaycan'la ilişkilerinde de büyük öneme sahiptir. Tarihsel olarak Rusya için Azerbaycan'ın jeoekonomik önemi özellikle enerji unsuru açısından en önemli boyutlardan biridir (Nuriev, 2011:100; Kjærnet 2009: 3; Mikhelidze, 2010: 6-8). Azerbaycan petrolünün 19. yüzyılda Rusya Çarlığı tarafından keşfedilen bu önemi, 20. yüzyılda Bolşevik devriminin yaşaması ve SSCB'nin Nazi Almanya'sı üzerinde zafer kazanmasında önemli rol oynamıştır. Enerji süper gücü iddiasını güçlü bir şekilde ortaya koyan Rusya Federasyonu için de Azerbaycan büyük petrol ve gaz rezervlerinin yanı sıra, enerji yolları üzerinde bulunan stratejik öneme sahip transit ülke gibi önem taşımaktadır.

Ancak Rusya ile Azerbaycan arasında ekonomik ilişkiler sadece enerji ile sınırlı değildir (Mamadzade, 2006: 56-67; Yolchuyev, 2015). 19. yüzyıldan beri ortak ekonomik düzleme ve SSCB'nin planlı ekonomik mirasına dayanan bu ilişkilerin başka önemli yönleri de var. Rusya için Azerbaycan ekonomik pazar, silah sata bileceği zengin müşteri, kuzey ile güneyi karadan birleştiren ülke olarak da öneme sahiptir. Azerbaycan için ise Rusya 140 milyonluk nüfusa sahip büyük bir pazar, en büyük ticaret ortaklarından biri ve yaklaşık 2 milyon Azerbaycanlının çalıştığı ülke olarak önem arz ediyor (Nuriev, 2011: 101).

Belirtilen unsurlar çerçevesinde, Kuzey Kafkasya jeoekonomik bağlamda da Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli yönlerden birini oluşturuyor (Valiyev, 2011: 142). Bölge Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde hem riskler yaratmakta, hem de fırsatlar sağlamaktadır. Kuzey Kafkasya'daki güvenlik sorunlarının neden olduğu problemlili yapının Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkileri açısından yarattığı riskler kendini genellikle iki yönde gösteriyor. Öncelikle, bölgede istikrarsız durumun mevcudluğu ve zaman-zaman yaşanan terör eylemleri iki ülke arasındaki kara yolunun kullanımını kısmen tehlikeye atarak normal ekonomik ilişkilerin gelişmesine belirli oranda engel olmaktadır. İkincisi ve belki de daha da önemlisi, Kuzey Kafkasya meselesi Rusya ve Azerbaycan arasında zaman-zaman gerginliğe neden olarak, yalnızca siyasi ve güvenlik ilişkilerine değil, aynı zamanda da ekonomik ilişkilere de ciddi zarar veriyor. Öyle ki, Rusya bazen Kuzey Kafkasya konusunda Bakü'nün tutumunu neden olarak göstererek Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulamış ve bu ülkede çalışan 2 milyon Azerbaycanlı üzerinde baskıları artırmıştır. Esasen birinci ve ikinci Rus-

Çeçen savaşlarında ortaya konulan bu tavır halen Rusya'nın Azerbaycan'a karşı önemli ekonomik baskı araçlarından biri olarak kalmaya devam ediyor.

Diğer taraftan, Kuzey Kafkasya Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinde önemli fırsatlar da yaratıyor. Öncelikle, Kuzey Kafkasya Rusya için Güney Kafkasya'nın en büyük ve en zengin ülkesine ekonomik köprü anlamını taşımaktadır. Bunun yanısıra, Azerbaycan'ın İran ile komşu olması Moskova yönetimine Rusya-İran ilişkilerinin ekonomik gelişimi için coğrafi koridor imkânı sağlamaktadır. Nitekim 7 Nisan 2015 tarihinde Bakü'de ilk toplantısı yapılan Azerbaycan-Rusya-İran üçlü formatı da bu bağlamda önemli bir fırsat oluşturmaktadır (<http://tr.trend.az/news/politics/2516488.html-08.04.2016>). Kuzey Kafkasya Azerbaycan içinse, hem doğrudan 140 milyonluk Rusya pazarına, dolaylı olarak ise hem de toplamda yaklaşık 60 milyon nüfusları bulunan Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık ülkelerinin pazarlarına giriş kapısı işlevine de sahiptir. İkincisi, Kuzey Kafkasya'nın sosyo-ekonomik durumu Rusya ile Azerbaycan arasında ekonomik işbirliğine önemli ivme yaratabilir. Bölgenin enerji ihtiyacının Azerbaycan tarafından sağlanması ve bölgeye Azerbaycan sermayesinin yatırılması Kuzey Kafkasya'nın sorunlarının çözümünde Rusya'nın ortaya koyduğu "Kuzey Kafkasya'nın Sosyo-Ekonomik Gelişim Stratejisi-2025" programının gerçekleşmesini kolaylaştırabilir. Azerbaycan açısından ise bu adım istikrarsızlık üreten durumu ile çeşitli riskler yaratan sınır komşusu bölgede durumun normalleşmesi ve önemli ekonomik gelirler sağlanması açısından yararlı olabilir. Nitekim 2-3 Eylül 2010-da Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'in Bakü seferinde bu konu gündeme gelmiş, sonrasında Azerbaycan doğal gazının Kuzey Kafkasya'ya verilmesi için anlaşma imzalamıştır (Markedonov, 2010).

Kuzey Kafkasya Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkileri açısından, özellikle enerji boyutu nedeniyle de hem riske neden olmakta, hem de fırsat yaratmaktadır. Öyle ki, dış politikasında enerji faktörünü stratejik araç olarak kullanan Rusya Azerbaycan'a kendi petrol ve gaz kaynaklarını komşu Kuzey Kafkasya aracılığıyla yoluyla nakletmek için baskı yapmaya çalışmaktadır. Daha önce Bakü-Ceyhan petrol boru hattının çekimine engel olmak için Moskova tarafından gündeme getirilen bu nakil yolu, şimdi de Şahdeniz gazının Rusya vasıtasıyla taşınması için gündemdeki yerini korumaktadır. Diğer taraftan, bir fırsat gibi Kuzey Kafkasya üzerinden Rusya yolunun varlığı Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının satışı ve naklinde diğer aktörlere karşı manevra olanaklarını güçlendirmektedir.

Sonuç

Rusya'nın güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak, doğusunda ise Hazar denizi ile sınırı olan Kuzey Kafkasya, etnik ve dini heterojenliğin en yoğun şekilde kendini gösterdiği bölgedir. Bu coğrafya Rus-

ya`da devlet memurlarının yolsuzluk oranlarının en yüksek olduğu, otoriter yönetim anlayışının en sert Şekilde uygulandığı ve güvenlik sorununun en yoğun Şekilde mevcut olduğu, bu bağlamda merkezi ve yerel idari ile güvenlik güçlerine karşı fiili savaşın yaşandığı en sıcak noktadır. Bu haliyle Kuzey Kafkasya Rusya için ciddi güvenlik ve sosyal-ekonomik sorunların mevcut olduğu bölgede konumundadır. "Rusya'nın Filistin'i" gibi nitelendirilen bu bölgede durumun yakın dönemde normalleşmesi ihtimali ise düşük gözükmektedir.

Kuzey Kafkasya ister tarihen, isterse mevcut koşullarda hem kendi başına, hem de özelikle Rusya-Azerbaycan ilişkileri bağlamında Azerbaycan için ciddi önem arz etmiştir. Nitekim Şartlar Kuzey Kafkasya'nın uzun süre daha Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli etkenlerden biri olacağını ortaya koymaktadır. Kuzey Kafkasya faktörü ikili ilişkilerde çeşitli jeopolitik, güvenlik ve jeoekonomik etkiler yaratmaktadır. Jeopolitik açıdan, Rusya'nın bu bölgedeki durumu tam kontrol etmesi ve güçlü olması Moskova'nın güneyindeki komşularına ve bu çerçevede de Azerbaycan'a kendi baskısını güçlendirmesi anlamına geliyor. Keza, Rusya yolunun açık tutulması bir yandan Azerbaycan'ın stratejik manevra olanaklarını artırırken, diğer yandan Kafkasya'ya Rus baskısını bir anlamda yumuşatmak fırsatı yaratmaktadır. Ayrıca, Kuzey (Rusya) yolunun korunması Rusya ile Türkiye arasında gelişen ilişkiler fonunda bölgede tarihte rneği olmayan ve mahiyetçe yeni nitelik taşıyan Rusya-Azerbaycan-Türkiye l işbirliğine geniş olanaklar sağlıyor.

Güvenlik bakımından, "Rusya'nın yumuşak karnı" olarak algılanan Kuzey Kafkasya'daki istikrarsız durum Azerbaycan açısından ciddi güvenlik riskleri yaratmaktadır. Öncelikle, bu bölgede faaliyet gösteren çetelerin Azerbaycan'dan transit geçiş veya Rus ordusunun takibinden kaçarken saklanacak ülke gibi kullanma girişimleri önemli güvenlik sorunu addedilebilir. İkincesi, Rusya'nın bölgedeki durumu gerekçe göstererek Azerbaycan'la komşu Kuzey Kafkasya'ya ordu sevk etmesi diğer bir endişe nedenidir. Diğer taraftan, bölgedeki durum Rusya'nın Azerbaycan'la güvenlik alanında işbirliği yapmağa itiyor.

Kuzey Kafkasya jeoekonomik bağlamda da Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde önemli yönlerden birini oluşturuyor. Kuzey Kafkasya'daki güvenlik sorunlarının neden olduğu problemleri yapının Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkileri açısından sıkıntılar yaratmaktadır. Bu çerçevede, bölgedeki durum iki ülke arasındaki kara yolunun kullanımında sorun yaratmanın yanısıra, ilişkilerde gerginliğe neden olarak, ekonomik işbirliğine ciddi zarar vermektedir. Diğer taraftan, Kuzey Kafkasya Rusya için Kafkasya'nın en büyük ve en zengin lkesi Azerbaycan'a ekonomik köprü, İran'la ilişkilerinin ekonomik gelişimi için coğrafi koridor imkânı anlamını taşımaktadır. Kuzey Kafkasya Azerbaycan içinse, hem doğrudan 140 milyonluk Rusya pazarına, hem de toplamda yaklaşık 60 milyonluk Ukrayna, Beyaz Rusya ve Baltık

ülkeleri pazarlarına giriş kapısı işlevine sahiptir. Keza 2018 Dünya Futbol Şampiyonası gibi mühim uluslararası müsabakaların Rusya'da yapılması ise Azerbaycan sermayesinin bölgeye ilgi göstermesine önemli bir teşvik niteliği sağlamaktadır. Enerji bağlamında ise, Kuzey Kafkasya hem dış politikasında enerji faktörünü stratejik araç olarak kullanan Rusya için Azerbaycan'a baskı yapma, hem de Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının satışı ve naklinde diğer aktörlere karşı manevra olanaklarını güçlendirme imkânı vermektedir.

Özetle, Kuzey Kafkasya Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde etkin unsurlardan biri olarak varlığını yeni jeopolitik, güvenlik ve jeoekonomik boyutlar eklenerek devam ettirecektir.

KAYNAKÇA

- “Armenia and Azerbaijan: A Season of Risks”, Europe Briefing 71, 26 September 2013, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/caucasus/b071-armenia-and-azerbaijan-a-season-of-risks.pdf> (09.03.2016).
- “Azerbaycan Cumhurbaşkanı : “Üçtarafli görüş bölgesel işbirliğinde yeni sayfa açacak”, 7 Nisan 2016, <http://tr.trend.az/news/politics/2516488.html> (08.04.2016).
- “Severo-Kavkazskiy Federalno-Boevoy Okrug” (Северо-Кавказский федерально-боевой округ), 30.12.2010, http://www.ng.ru/regions/2010-12-30/7_kavkaz.html (01.03.2016).
- “Sozdanie Severo-Kavkazskogo Federalnogo Okruga” (Создание Северо-Кавказского федерального округа), 24.02.2010, http://ria.ru/trend/North_Caucasus_federal_district_19012010/ (01.03.2016).
- “Strategiya Sotsialno-Ekonomičeskovo Razvitiya SKFO do 2025 Qoda” (Стратегия социально-экономического развития СКФО до 2025 года, 6 Окт 2010 в 14:30, <http://www.vestikavkaza.ru/analytics/obshestvo/26725.html> (01.03.2016).
- “Terror, Ugrozi. Korruptsiya: V Setyah Kavkaza” (Террор, Угрозы, Коррупция: В Сетях Кавказа), Доклад - Октябрь 2011, Репортеры Без Границ, <http://echo.msk.ru/files/701476.pdf> (06.03.2016).
- “Treaty of Gulistan (1813), <http://www.mfa.gov.az/en/content/809>, (04.04.2016).
- “Zayevlenie Pravovoy İnitsiativi Po Rossii (Pir) i Chechnya Advocacy Network v Otnoşenii Soblyudeniya Rossiskoy Federatsiey Konventsii Cedaw Na Severnom Kavkaze” (“Заявление Правовой Инициативы По России (Пир) И Chechnya Advocacy Network В Отношении Соблюдения Российской Федерацией Конвенции Cedaw На Северном Кавказе”, 26 September 2013, <http://www.srji.org/upload/medialibr>

- ary/ca3/report-for-cedaw-rji-can_october-2015-final-rus.pdf (06.03.2016).
- Ahmad ALILI (2015), "Azerbaijan and Iran after the Sanctions: The Pathways of Advanced Engagement and Confrontation", <http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2016/01/Azerbaijan-and-Iran-after-the-Sanctions.pdf>, (09.03.2016).
- ANTHONY Ian (1998). "Economic dimensions of Soviet and Russian arms exports", Ian Anthony (der.) *Russia and the Arms Trade*, SIPRI, Oxford University Press: 177-193.
- ASLANLI Araz (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ*, Ankara: Eko Avrasya Yayınları.
- BOETTKE Peter J. (1993). *Why Perestroika Failed: The Politics and Economics of Socialist Transformation*, London: Routledge.
- CAFERSOY Nazim (2014). "Rus Ulusal Güvenlik Kültürünün Yapıtaşları", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, İlkbahar, Cilt 1 (2): 17-62.
- CHİTADZE Nika (2015). 'Samtskhe-Javakheti as a Potential Flash Point in Georgia: Ethnic-Confessional Composition and Integration Challenges', *Caucasus International*, 5 (3): 101-115.
- COHEN Ariel (2012, 26 Mart). "A Threat to the West: The Rise of Islamist Insurgency in the Northern Caucasus and Russia's Inadequate Response", *The Heritage Foundation*, *BACKGROUND*, 2643 | <http://thf-media.s3.amazonaws.com/2012/pdf/bg2643.pdf> (04.03. 2015), s.3.
- Cooper William H. (2009, 29 Haziran) "Russia's Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States, Washington: CRS Report for Congress, <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34512.pdf> (11.03.2016).
- Cornell Svante E (2002). *Autonomy and Conflict Ethnoterritoriality and Separatism in the South Caucasus – Cases in Georgia*, Uppsala: Uppsala University Department of Peace and Conflict Research.
- DESAI Padma (2005). "Russian Retrospectives on Reforms from Yeltsin to Putin", *Journal of Economic Perspectives*, 19 (1): 87–106.
- DUNLOP John B.(1999). *Russia Confronts Chechnya*, United Kingdom, Cambridge University Press.
- EROL, Mehmet Seyfettin-Aidarbek Amirbek (2011), "Avrasya'da Yeni Tehditler ve Güvenlik Arayışları: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünün Geleceği", *Türk Dış Politikasında Strateji Arayışları, Türkiye'nin Güncel Güvenlik Sorunları: Ülkeler, Bölgeler, Örgütler*, Mehmet Seyfettin Erol (der.), Ankara, Barış Kitap, s. 313-334.
- EROL, Mehmet Seyfettin (2013). "Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Siyasi, Güvenlik ve Kültürel Açılardan Analizi", *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri*, Haydar Çakmak-M. Seyfettin Erol (ed.), Ankara, Barış Kitap, s. 15-32.

- EROL Mehmet Seyfettin-Elşan İzzetgil (Temmuz-Aralık 2015). "Kafkasya'nın Değişen Jeopolitiği: Sovyetler Birliği'nin Çöküşü ile Kafkasya'da Jeopolitiğin Yeniden Doğuşu", *Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı-1*, 21 (71), 363-377.
- FLEURANT Aude- Sam Perlo-Freeman, Pieter D. Wezeman and Siemon T. Wezeman (2016, Eylül). "Trends in International Arms Transfers, 2015", *SIPRI Fact Sheet* <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1602.pdf> (16.03.2016).
- Gasanov Ali (2013). *Sovremennye Mejdunarodnie Otnoşeniya i Vneşnyaya Politika Azerbaydjana* (Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана), Bakı: Zedabi LTD MMC.
- HANALİEV Nuradin (2013). "Nekotore Osobennosti Politiceskih Rejimov Natsionalnih Respublik Severnogo Kavkaza" (Власть Некоторые Особенности Политических Режимов Национальных Республик Северного Кавказа), *Vlast*, Sayı (11):180-184.
- HESENOV Eli M. (2015). *Azərbaycanın Geosiyasəti*, Bakı: Zedabi LTD MMC.
- HILL Fiona (2004, Eylül). *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, London: The Foreign Policy Centre.
http://www.srji.org/upload/medialibrary/ca3/report-for-cedaw-rjican_october-2015-final-rus.pdf (04.04.2016).
- İBRAHİMLİ Haleddin (1996). *Azərbaycan Siyasi Mühacirəti*, Bakı: Azərbaycan Araştırmaları Vakfı, Elm.
- KJÆRNET Heidi (2009, 3 Mart). "The Energy Dimension of Azerbaijani-Russian Relations: Maneuvering for NagornoKarabakh", *Russian Analytical Digest*, 56/ 2009: 2-5.
- LEGVOLD Robert (2008, Temmuz). "Russia's Strategic Vision and the Role of Energy", *NBR Analysis: Russian Energy Policy And Strategy*, 19 (2): 9-22.
- MAMED-ZADE Nargiz (2006). *Vzaimootnoşçeniya Azerbaydjanskoy Respubliki so Slavyanskimi Stranami SNQ* (Взаимоотношения Азербайджанской Республики Со Славянскими Странами СНГ И Восточной Европы), Bakı. Kanun.
- MARKEDONOV Sergey (2010, 6 Eylül). "Mej Dvuh Soyuznikov", <http://novopol.ru/-mej-dvuh-soyuznikov-text89395.html> (08.04.2016).
- MARKEDONOV Sergey (2013). "The North Caucasus: The Value and Costs for Russia", 27 december <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-North-Caucasus-The-Value-and-Costs-for-Russia-16287> (05.04.2016).
- MERLIN Aude (2011, 27 Mayıs). "Relations Between the North and South Caucasus: Divergent Paths?", *Caucasus Analytical Digest*, 27: 2-5.
- MIKHELIDZE Nona (2010, 18 Eylül) "The Azerbaijan-Russia-Turkey Energy Triangle and its Impact on the Future of Nagorno-Karabakh", *Istituto Affari Internazionali*, 10 (18): 1-9.
- NEMTSOV Boris-Vladimir Milov (2010). *Putin. İtogi.10 Let* (Путин. Итоги. 10 Лет), Moskova, Solidarnost.

- NESİBZADE Nesib (1996). *Azərbaycan Xarici Siyasəti (1918-1920)* Bakü: Ay Ulduz.
- NURİEV Elhan (2011). "Rosciysko-Azerbaydjanskie Otnoşeniya v Sovremennih Geopolitiçeskih Realiyah" (Российско-азербайджанские отношения в современных геополитических реалиях), *Problemi Natsiolanoy Strateqii (Проблемы Национальной Стратегии)*, 1(6): 95-119.
- OKSENOYT G.K., (2015) *Regioni Rossii, Osnovnie karakteristiki subyektov Rossiyskoy Federatsii 2015* (Регионы России Основные Характеристики Субъектов Российской Федерации), Moskva: Rosttat.
- POE Marchall (1997). "Moscow, the Third Rome: The Origins and Transformations of a Pivotal Moment" <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1997-811-25-Poe.pdf> (05.04.2016).
- ŞÜKÜROV Kərim (2006). *Türkmənçay – 1828: Tarixi xronika* (İxtisarla). Bakı: "Çaşıoğlu" matbaası.
- TANRIVERDİ Mustafa (2014). "Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da Ermenileri İskan Politikası ve Türklerin Göçü", *Yeni Türkiye: Ermesi Meselesi Özel Sayısı*, Sayı 61 (2): 939-945.
- TOMBULOĞLU Tuba (2003). *Kafkasya'nın Etnik Ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TSERETELİ Mamuka (2009). "The Impact Of The Russia-Georgia War On The South Caucasus Transportation Corridor", Washington: The Jamestown Foundation, http://www.voltairenet.org/IMG/pdf/Impact_of_the_Russia-Georgia_War.pdf (08.03.2016).
- VALİYEV Anar (2006, 18 Mayıs). "Growing Anti-Chechen Sentiment in Azerbaijan", *North Caucasus Analysis*, 7 (20) http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=3244#.VwkdOZYLRdg (10.03.2016).
- VALİYEV Anar (2011). "Azerbaijan-Russia Relations After The Five-Day War: Friendship, Enmity, Or Pragmatism?", *Turkish Policy Quarterly*, 10 (3): 133-143.
- VALİYEV Anar (2011, 27 Mayıs). "Azerbaijan and the North Caucasus: A Pragmatic Relationship", *Caucasus Analytical Digest*, 27 : 5-8.
- VATCHAGAEV Mairbek (2015, 10 Nisan). "Are Russian Military Exercises in the North Caucasus a Signal to Azerbaijan and Georgia?", April 10, http://www.jamestown.org/programs/nc/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=43776&cHash=6dc515b6e4b04aa33d6d4f7ec6cbcadb
- VERDİYEVA Haçar (2007). "Perecelençeskaya Politika Rossiyskoy İmperii na Kavkaze" (Переселенческая Политика Российской Империи На Кавказе), *Kavkaz i Globalizatsiya (Кавказ и глобализация)*, 1 (5):152-160.
- YEŞİLOT Okan (2008). "Türkmənçay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36: 187-199.

Nazım Cafersoy - Araz Aslanlı

YOLCHUYEV Orkhan (2015 9 Ekim). "Relations with Azerbaijan meet Russia's strategic interests", <http://en.trend.az/business/economy/2442213.html> (15.03.2016).